

Альтернативи взаємозв'язку ринкової частки фірм і рівня їхньої ринкової влади

На основі теорії ринків виявлено альтернативи взаємозв'язку ринкової частки фірм і рівня їхньої ринкової влади. Встановлено критерії виділення одичного ринку. Визначено характерні ознаки понять "ринку" і "галузь". Розраховано коефіцієнти цінової перехресної еластичності попиту в секторі видобутку будівельно-мінеральної сировини, які свідчать про утворення і становлення локального ринку будівельно-мінеральної сировини в Криму.

On the basis of theory of markets the alternatives of intercommunication of market stake of firms and level of their market power were exposed. The criteria of selection of single market are set. The characteristic differences of concepts „market” and „industry” are certain. The coefficients of price cross elasticity of demand are expected in the sector of booty build-mineral raw material, which testify at education and becoming of local market build-mineral raw material in Crimea. External operating of sector of booty conditions build-mineral raw material.

Однією зі значущих сфер фундаментальної економічної науки є теорія ринків – вчення про способи формування, види і економічні наслідки функціонування ринкових структур, що включає особливості поведінки підприємств на рівні окремих галузей чи регіонів. Ця теорія показує, яким чином виробляється та чи інша поведінка суб'єкта господарювання, як він модифікується залежно від реальних і передбачуваних дій інших економічних агентів, включаючи державу. Теорія ринків розробляє класифікацію ринкових структур, представляє способи оцінки сили впливу економічного агента на параметри ринку. Теорія організації ринкових структур є відносно новою галуззю економічної теорії, особливо бурхливо розвивається нині. Як свідчить сама назва, теорія має справу з організацією окремих галузей і ринків, вивчає діяльність фірм у галузі та вплив їхніх рішень на галузеву організацію. Ця теорія має особливу значущість із точки зору проведення ефективної промислової і антимонопольної політики держави.

У зв'язку з цим для дослідника важливо визначити, наскільки далеко може сягати ринок, що аналізується. З аналітичної точки зору важливо встановити принципи встановлення його меж. Загалом ефективна ринкова стратегія не може здійснюватися без визначення меж ринку та обліку взаємозамінності благ.

У світовій економічній науці існують два підходи до вивчення галузевої організації економіки. У рамках першого: "структура – поведінка – результат" [1, 2] категорії "галузь" і "ринку", якщо спеціально не передбачено інше, трактуються як взаємозамінні поняття. Застосування того чи іншого поняття залежить від поведінки продавців та покупців і визначається структурою ринку.

Основоположники цієї парадигми виходили з того, що фундаментальні умови галузі, до яких належать тільки технологічні характеристики виробництва (масштаб випуску, технологія, місце розташування продавців і покупців, наявність або відсутність продуктової диференціації і т. д.), перебувають у певному співвідношенні з розміром ринку і визначають його структуру. Більшою чи меншою мірою вона буде концентрованою або конкурентною. У той же час структура ринку впливатиме на поведінку фірм-продавців і фірм-покупців, на наявність та ступінь їхньої ринкової влади, яка виражається у здатності фірм призначати ціну вище граничних витрат виробництва. У свою чергу, поведінка фірм визначає результативність ринку – величину прибутку продавців, ступінь задоволеності попиту продуктовою різноманітністю та обсягами продажів, ступінь його динамізму.

Інший підхід [2] використовує мікроекономічні моделі теорії цін для пояснення поведінки фірм і структури ринків, а також досліджує проблему економічного вибору, який постає перед агентами, котрі виготовляють і споживають економічні блага. Відправною точкою аналізу в цьому випадку служать не об'єктивні характеристики галузей, а закономірності прийняття оптимізаційних рішень. Дослідження, які проводять у межах цього підходу, мають на меті перевірити, чи дійсно певні характеристики галузі (наприклад, невелика кількість продавців) справляють стійкий вплив на конкурентні стратегії і становище

фірм та покупців на відповідних ринках (наприклад, високі ціни). У межах теорії ігор було проведено безліч прикладних досліджень, проте в секторі видобутку будівельно-мінеральної сировини ці дослідження або не проводилися, або не відповідали необхідному рівню.

Мета цієї статті – виявлення меж функціонування локального ринку будівельно-мінеральної сировини в Криму. Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити кілька завдань, а саме: у рамках теорії ринків потрібно розглянути й проаналізувати альтернативи взаємозв'язку ринкової частки фірм і рівня їхньої ринкової влади; обґрунтувати відбір підходів до виділення одиничного товарного ринку; на основі зіставлення понять "ринок" і "галузь" визначити їхні суттєві характеристики і відмінності, а також визначити територіальні та продуктові межі локального ринку будівельно-мінеральної сировини.

Однією з найбільш актуальних проблем теорії ринків є функціонування і результативність квазімонопольних і квазіконкурентних ринків.

Квазімонополями називаються ринки, на яких монопольна влада існує, незважаючи на відносно низьку концентрацію продавців. Отримання фірмами економічного прибутку на ринках із низьким рівнем концентрації служить переконливим аргументом на користь концепції квазімонопольних ринків. Тому для економічної теорії важливо обґрунтувати причини відсутності жорсткого зв'язку між ринковою часткою фірми та її економічним становищем, а також проаналізувати процес виникнення на ринках домінуючих продавців, що володіють монопольною владою. Наприклад, якщо в певній галузі технологічні умови виробництва визначають зниження середніх витрат у міру зростання випуску продукції, то на такому ринку будуть переважати лише одне підприємство або мінімальна кількість фірм. Вони, максимізуючи прибуток, використовуватимуть методи монопольного ціноутворення. Ринкова ціна, у свою чергу, буде тим вищою, чим меншим еластичний галузевої попит.

Особливості квазімонопольних ринків описуються двома важливими теоретичними концепціями: теорією трансакційних витрат [4] і теорією квазіконкурентних ринків [5, 6].

Трансакційні витрати, пов'язані з укладанням контрактів та забезпеченням їх відповідного виконання, послаблюють можливості цінової конкуренції між агентами ринку. На підставі відмінності рівня і переважаючого типу трансакційних витрат є розбіжності в структурі галузі, поведінці фірм і функціонування ринків. Чим вище рівень трансакційних витрат, тим повільніше здійснюється перерозподіл ринку між фірмами, тим стійкіша і консервативніша ринкова структура. Наявність необоротних витрат, обумовлених вступом нового потенційного конкурента на ринок, створюють бар'єри на його шляху і перешкоджають "розсмоктуванню" економічного прибутку в довгостроковому періоді, тому ринок з високими незворотними витратами входу характеризується більш високим ступенем монопольної влади. Цей підхід спрямований насамперед на виявлення набору суб'єктивних та об'єктивних факторів, які б могли пояснити політику фірм як стосовно ринків, так і в галузі внутрішньої структури.

Теорія квазіконкурентних ринків досліджує вплив бар'єрів входу на поведінку фірм у галузі. Галузь із невеликим числом фірм також може бути конкурентною, якщо існує загроза залучення до неї нових фірм. Ринки, на яких діють кілька фірм, але існує реальна загроза входу потенційних конкурентів, називаються квазіконкурентними.

Таким чином, на одному полюсі – поведінка фірм у сучасній ринковій економіці виявляється квазімонопольною, в той час як на іншому – панують квазіконкурентні ринки. Важливою проблемою теорії організації галузевих ринків є ідентифікація факторів, що визначають економічний стан фірм, і розробка на цій основі ефективної стратегії.

У мікроекономічній теорії будь-який одиничний ринок – це спосіб ігнорувати загальну замінність або взаємозв'язок усіх економічних благ, щоб зосередитися на частковій рівновазі, або на ринку певного одиничного товару, наприклад у секторі будівельно-мінеральної сировини, незалежно від того, що відбувається за його межами. Звідси можна припустити, що кожен одиничний ринок може бути або глибоко диференційованим, або високо агрегованим. Однак це не зовсім так. Економісти визначають одиничний товар як "свавільно ізольоване від інших економічне благо, яке в практичних цілях може розглядатися як благо внутрішнє" [7, с. 53]. У цьому випадку внутрішню однорідність розуміють як досконалу або близьку до досконалої взаємозамінність окремих одиниць економічного блага, що характеризується екстремально високим рівнем коефіцієнта цінової перехресної еластичності попиту:

$$E_{i,j}^p = \frac{\partial q_i}{\partial p_j} \times \frac{p_j}{q_i} \rightarrow \infty, \quad (1)$$

де i, j – суміжні економічні блага; q – кількість економічних благ; p – ціна економічних благ.

Це означає, що нескінченно мале збільшення цін на благо i призводить до майже повного переміщення попиту в бік блага j . Якщо два блага взаємозамінні, між ціною на один з них і попитом на інший існує прямий зв'язок, і коефіцієнт цінової перехресної еластичності попиту буде величиною позитивною. Графічно це зображається кривою байдужості (U_i), яка перетворюється на пряму лінію (рис. 1), коли гранична норма заміщення двох благ постійна, тобто коли:

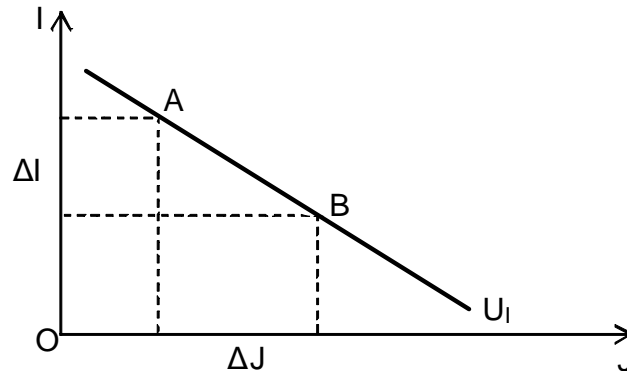

Рис. 1. Конфігурація кривої байдужості і гранична норма заміщення в умовах одиничного ринку

Згодом всі економісти прийшли до згоди, що весь товарний світ являє собою ланцюг субститутів, в якій є розриви – значні скачки значень коефіцієнтів перехресної еластичності суміжних благ. Вони і є межами одиничних товарних ринків, а укладені між ними ділянки ланцюга – власне ці ринки.

Іншим за значущістю в прикладних економічних дослідженнях критерієм виділення ринку є показник еластичності зміни виручки при зміні ціни, що розраховується за формулою:

$$E_R^p = \frac{\partial(q_i p_i)}{q_i p_i} \times \frac{p_i}{\partial p_i} = \frac{\partial(q_i p_i)}{\partial p_i \times q_i} \quad (2)$$

Якщо показник E_R^p – позитивне число, то ринок обмежений одиничним товаром. Якщо ж показник E_R^p – від'ємне число, то існує близький товар-замінник, що аналізує блага i . Тому неправомірно говорити про ринок товару i , треба шукати товар j і перевіряти знову за запропонованою методикою ринок цього товару. Таким чином, динаміка виручки фірм-виробників при тривалому зростанні ціни вказує на межі ринку. При достатньо агрегованому визначенні ринку показник еластичності попиту за ціною на ньому має бути позитивним. У цьому випадку зростання ціни продавців приводить до збільшення їхньої виручки.

Третім критерієм виділення ринку є показник кореляції цін економічних благ у часі. Позитивна кореляція руху цін благ протягом тривалого періоду (5–10 років) свідчить про те, що товари є стійкими субститутами, тобто складають один ринок. Потрібно зазначити, що цей критерій, як і визначення ринку, запропонований Дж. Робінсоном [7], базується на концепції перехресної цінової еластичності. Якщо благо i і благо j служать близькими заміниками, зростання ціни на товар i приводить до збільшення попиту на товар j і при інших рівних умовах – до підвищення ціни товару j .

Наступним критерієм виділення ринку є його географічна обмеженість. Як критерій приналежності різних територій до одного географічного ринку виокремлюють однакові умови конкуренції: взаємопов'язаність попиту, відсутність митних бар'єрів, подібні національні (місцеві) переваги, несуттєві розбіжності в цінах, відносно невеликі транспортні витрати всередині регіону, заміненість у пропозиції. Тому при аналізі галузевих ринків важливим є визначення географічних меж одиничного ринку, тобто оцінка того, на яку відстань ефективно переміщувати продукт без шкоди для її результативності як для продавця, так і для покупця.

Поняття "ринку" близьке, хоча й не ідентичне поняттю "галузь" ("сектор"). Якщо галузь (сектор) об'єднує продавців (виробників) товарів, які є близьким субститутами у виробництві (на стороні пропозиції), то ринок об'єднує і продавців, і покупців товарів, які є близьким субститутами з точки зору

покупця. Ринок у певному сенсі більше галузі, тому що він охоплює не лише продавців близьких субститутів, а й їхніх покупців. Однак галузь ширше ринку. Так, виробництво будівельних матеріалів як галузь обслуговує кілька ринків, на яких покупці пред'являють попит на будівельні матеріали різної номенклатури. Для аналізу цін і випуску певного товару зручно розглядати ринок цього товару, а для вивчення умов і можливостей входу на цей ринок і виходу з нього – дослідити галузь. Так, потенційний новачок, швидше за все, належить до тієї ж галузі, хоча й обслуговує інший ринок, та ж галузь, швидше за все, залишиться притулком і для підприємства, що залишає один ринок і переключаються на обслуговування іншого.

Є ще одна причина розбіжності обсягу і меж ринків і галузей. У відкритій економіці навіть на одиничному ринку продають і купують продукти, вироблені цими ж галузями, але з інших країн. У той же час частина продукції галузей національної економіки експортується і продається на зовнішніх ринках за цінами, що відрізняються від цін тієї ж продукції на національному ринку. Однак обидва поняття – і галузь, і ринок – тісно пов'язані.

Зростання виробництва в секторі будівельно-мінеральної сировини, наявність у нього постійних споживачів у Криму і в суміжних областях України зумовило утворення передумов до формування локального ринку будівельно-мінеральної сировини. Розрахунок коефіцієнтів цінової перехресної еластичності попиту в секторі видобутку будівельно-мінеральної сировини (табл. 1) показав, що в перші роки аналізованого періоду (2005–2006 рр.) ринок ще тільки формувався. У 2007–2008 рр. вже помітне суттєве зростання показника цінової перехресної еластичності (до 30 за деякими видами сировини). Особливо великий рівень заміни стінових матеріалів, будівельної крейди і флюсової сировини на інші види сировини. Отже, чітко простежується тенденція взаємозамінності одного з видів будівельно-мінеральної сировини іншим, і як результат – утворення й становлення локального ринку будівельно-мінеральної сировини в Криму.

Таблиця 1

**Динаміка коефіцієнтів цінової перехресної еластичності збуту
на ринку будівельно-мінеральної сировини**

Показники цінової перехресної еластичності збуту будівельно-мінерального сировини	Роки		
	2006 до 2005	2007 до 2006	2008 до 2007
Стінові матеріали до будівельного каменю	1,5	0,6	9,3
Стінові матеріали до піску будівельного	0,4	0,3	5,4
Пісок будівельний до будівельного каменю	2,4	0,9	5,7
Піщано-гравійна суміш до будівельного каменю	-5,6	0,6	5,6
Піщано-гравійна суміш до стінних матеріалів	-2,8	1,8	3,9
Піщано-гравійна суміш до піску будівельного	-1,5	0,3	3,3
Мів будівельний до стінних матеріалів	-5,1	2,1	20,9
Мів будівельний до будівельного каменю	-10,1	0,7	30,2
Мів будівельний до піску будівельного	-2,7	0,4	17,6
Мів будівельний до піщано-гравійної суміші	-16,8	2,7	2,1
Мів будівельний до сировини флюсу	2,3	1,6	3,4
Сировина флюсу до будівельного каменю	-10,9	26,3	23,2
Сировина флюсу до стінових матеріалів	-5,5	77,2	16,0
Сировина флюсу до піску будівельного	-3,0	13,4	13,6
Сировина флюсу до піщано-гравійної суміші	-18,2	0,98	1,6

Джерело: за даними КП "Південкогеоцентру", розрахунки автора.

Спроби включення в аналіз галузевих ринків транспортних витрат робили багато економістів [8, 9]. Ми вважаємо, що оцінку географічних кордонів регіональних ринків найзручніше здійснювати, виходячи не з її фактурної вартості на місці виробництва, а з суми її ціни-фактури і вартості доставки

до передбачуваного місця споживання. Для сектору видобутку будівельно-мінеральної сировини в Україні, як і в багатьох інших великих за територією країн, об'єктивно склалися умови географічної сегментації ринку, на якому реалізується будівельно-мінеральна сировина. Вони обумовлені тим, що вартість продукції сектору порівнянна за цінами з вартістю її транспортування до місця споживання. Тобто, дорожнеча перевезення будівельної сировини сприяє формуванню у великих за територією країнах групи локальних квазіконкурентних ринків і функціонування локальних монополій. Тому локальний ринок будівельно-мінеральної сировини в Криму буде обмежений територією автономної республіки і довколишніх південних областей країни на відстань до 300 км від її адміністративних кордонів залежно від стану доріг та можливості зворотного завантаження автотранспортного засобу.

Функціонування ринку неможливе без дотримання балансу між попитом і пропозицією та відстеження ринкової кон'юнктури на суміжних ринках. Невзяття до уваги цих процесів завжди веде до зайвого зростання цін, що приводить до відкриття нових видів ресурсів, використання заміників, до технологічних удосконалень методів розвідки, видобутку і збагачення корисних копалин, до заміщення продуктів, що містять такі матеріали. Неправильно обрана цінова стратегія може призвести до стратегічних втрат у галузі, коли на ринок будівельно-мінеральної сировини можуть вийти нові підприємства суміжних галузей, заміщаючи традиційну продукцію галузі новими видами продукції з аналогічними споживчими властивостями, але більш ефективними для споживачів з позиції виробничих витрат.

У роботі на основі теорії ринків було виявлено, що кількість продуцентів ринку не завжди впливає на ринкову структуру, показано, що в деяких секторах економіки, незважаючи на значну кількість виробників, спостерігається певний рівень монополізації. Визначено критерії виділення одиничного ринку: коефіцієнт цінової перехресної еластичності попиту, показник еластичності зміни виручки при зміні ціни, показник кореляції цін економічних благ у часі і географічна обмеженість ринку. Поняття "ринку" та "галузь" близькі, але не ідентичні категорії. Виділяють дві їхні характерні відмінності – розмір і чисельність суб'єктів. Розрахунок коефіцієнтів цінової перехресної еластичності попиту в секторі видобутку будівельно-мінеральної сировини вказав на істотний рівень цього показника, що свідчить про утворення і становлення локального ринку будівельно-мінеральної сировини в Криму. Його географічні межі виходять за адміністративні кордони автономної республіки, з урахуванням вартості доставки сировини до 300 км, на довколишні області півдня України.

Література

1. Bain J. S. *Industrial Organization*, 2nd edn. / J. Bain. – New York : John Wiley, 1968.
2. Mason E. *Price and Production Policies of large-scale Enterprise* / E. Mason // *American Economic Review*. – 1939. – March. – V. 29. – P. 61–74.
3. Stigler G. J. *The Organization of Industry* / G. J. Stigler. – Chicago : The Univ. of Chicago Press, 1993. – 329 p.
4. Уильямсон О. И. *Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, "отношенческая" контрактация* / О. И. Уильямсон ; пер. с англ. ; науч. ред. и вступ. ст. В. С. Катькало. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.
5. Dixit A. *The Role of Investment in Entry Deterrence* / A. Dixit // *Economic Journal*. – 1980. – Vol. 90. – P. 95–106.
6. Baumol W. *Contestable Markets and the Theory of Industry Structure* / W. Baumol, J. Panzar, R. Willig. – New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1988. – 538 p.
7. Робинсон Дж. *Экономическая теория несовершенной конкуренции* / Дж. Робинсон. – М. : Орион, 2006. – 266 с.
8. Бернацкий Л. Н. *Сверхмагистрали и сверхмагистральная железнодородного транспорта СССР* / Л. Н. Бернацкий. – М., 1925.
9. Шерер Ф. *Структура отраслевых рынков* / Ф. Шерер, Д. Росс ; пер. с англ. – М. : Инфра-М, 1997. – 697 с.